

ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ О.МИЦЮК

ДАНИЛЮК Д.Д. (Ужгород)

В останні роки у вітчизняній історіографії помітно вирізняється така її галузь як біографістика. І це закономірно, бо історичну науку творять конкретні особи. Показати їх місце в історіографії – почесний обов'язок дослідників. Вже дещо зроблено і по відношенню до закарпатської історіографії [1]. А відзначення ювілею професора УжНУ Е.Балагурі – приємна нагода оцінити наукову спадщину такого дослідника історії Закарпаття, як О.Мицюк.

Історичний факт: 1918 р. у Чехословацьку республіку з України, рятуючись від більшовизму, емігрувало близько 100 тис. чоловік, серед яких було багато вчених різних галузей науки. Чехословацький режим створив їм сприятливі умови для наукової роботи. Науковці згрупувалися в таких навчально-дослідних закладах, як Український вільний університет, Український педагогічний інститут ім. Драгоманова, Українське педагогічне товариство (всі в Празі), Українська господарська академія в Подебрадах й ін.

І важко назвати таку галузь україністики, в якій би вчені цих закладів не сказали своє вагоме слово [2]. Не обминали вони й історію Закарпаття. З-під пера Д.Дорошенка, С.Рудницького, Ф.Колесси, І.Мірчука та інших вийшло чимало наукових праць з історії краю. Але найвагоміший науковий доробок належить О.Мицюку – професору Української господарської академії, політичної економії правничого факультету Українського вільного університету, ректором якого він був у 1938-1941 рр.

Олександр Мицюк (1883-1943) ввійшов у науку, насамперед, як відомий дослідник історії політичної економії, в працях якого глибоко проаналізовано теоретичні положення вітчизняних (М.Туган-Барановський, С.Подолінський) і зарубіжних (Сен-Сімон, С.Сімонді, Ш.Фур'є) її представників [3]. Вбачаючи у поглядах останніх багато чого утопічного, О.Мицюк вказував і на наявність у них і чимало наукового, бо ґрунтувалися вони на історичному досвіді. Так само у вченні К.Маркса поряд з наукововивіреними висновками бачив і багато утопічного.

Важливе місце у науковій спадщині О.Мицюка займають питання аграрної історії. Так, у 2-томній монографії «Аграрна політика. 1800-1925 рр.», всебічно охарактеризовано стан сільського господарства в Україні, особливо про-

блему переселення українського селянства, починаючи з часів реформи Столипіна, в західний Сибір, Усурійський край, на Амур та інші віддалені райони Російської імперії.

З такою солідною теоретичною підготовкою і науковим багажем О.Мицюк поставив собі за мету дослідити економічну історію Закарпаття. Правда, в закарпатській історіографії вже були подібні дослідження, зокрема статті Ф.Габрієля, А.Шаша, М.Лелекача, але вони висвітлювали господарську діяльність окремих доміній. О.Мицюк же задався метою написати комплексну працю такого характеру і успішно втілює її у монографії «Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі», перший том якої вийшов в Ужгороді в 1936 р., а другий – в Празі в 1938 р.

Треба сказати, що ім'я О.Мицюка фахівцям було відоме, бо ніхто з них не міг оминати вагомості його монографії і запозичив з неї фактичний матеріал, але неодмінно автору при цьому приклеювали ярлик «буржуазного історика». Широкий читацький загал з ім'ям вченого було ознайомлено тільки в 1998 р. [4]. Сама ж праця вченого була схована у спецфондах і до сьогодні вона малодоступна навіть спеціалістам. Тому й доцільно ознайомити з нею як молодих дослідників, так і широке коло читачів, визначити місце її автора в закарпатській історіографії.

Перший том «Нарисів» (246 с.) охоплює період від давніх часів до другої чверті XVI ст. Автор намагався висвітлити процес первісного заселення території історичного Закарпаття. Однак, відсутність конкретного, зокрема археологічного, матеріалу приводить до поверхневого висвітлення проблеми. Зате аргументовано показано освоєння цієї території слов'янським етносом після «великої мандрівки народів» в III-V ст. Позиція О.Мицюка чітка: слов'яни заселили територію історичного Закарпаття, як і всієї Тисо-Дунайської низовини, далеко до приходу сюди угорців. Більше того, вони стали «підневільними учителями своїх переможців в багатьох відносинах» [5], і підтверджує це численними фактами (запозичення угорцями у слов'ян багатьох слів, способу господарювання, форм суспільного устрою, прийняття християнства тощо).

Головне завдання, яке розв'язує О.Мицюк, це процес становлення феодално-кріпосницьких

відносин. Він цілком підтримує тих дослідників (Є.Перфецький, Ф.Габріель, А.Шаш) які вже в XIII-XIV ст. бачили процес концентрації землеволодінь в одних руках, що вело до виникнення великих приватних господарств. За приклад наводиться Невицька (Унгварська) домінія, якій у 1451 р. належало 25 осад-поселень, що походили із XIII-XIV ст. [6]. На відміну від попередніх дослідників, О.Мицюк доводить існування і духовних феодалів-латинників та монастирського землеволодіння.

Він, як і А.Шаш, багато уваги приділяє німецькій колонізації Закарпаття з Заходу, хвиля якої прокотилася до м. Тячева. Однак він нагадує, що таку колонізацію здійснювала і «руська» людність із Сходу, роз'яснюючи, що «руська колонізація була виключно сільськогосподарською, тоді як німецька була головно міською і гірничо-заводською колонізацією» [7]. Прикладом цьому є переселення на Закарпаття русько-литовського князя Ф.Корятовича. На жаль, О.Мицюк механічно повторює необґрунтоване твердження І.Базилевича про те, що князь привіз із собою 40 тис. «новооселенців», які заселили 300 осад і навіть збільшує цю кількість до 60 тис., не знаючи, що це спростував І.Дулішкович ще у 70-х роках XIX ст.

Більш конкретніше вчений досліджує процес закріпачення селянства (с.90-114). Тут знаходимо характеристику появи різних категорій селянства, роль шолтисів і кенезів, соціальну спрямованість «німецького» і «волоського» права. Наведені законодавчі акти вказують на те, як угорський сейм під натиском феодалів приймав закони про заборону з деякими перервами переходу селян від одного власника до іншого. Їх було декілька – 1459, 1463, 1470, 1474, 1495 років і після придушення селянської війни 1514 р. в Угорщині юридично оформлено кріпосне право.

У книзі (с.114-174) показано шляхи зростання феодального землеволодіння – насильне захоплення землі від селян, позбавлення їх таких прав як млинське, корчмарське, різницьке, ловецьке та рибальське, митне та перевозове. Наприклад, с.Вишкове дісталось у 1271 р. землевласнику разом з правом «побирати і мито на Тиси» [8]. Поступово звичаєві та договірні повинності зводяться в урбар, а законом 1351 р. сенат встановив дев'ятину.

Еволюція розвитку аграрних відносин вдало доповнюється картиною розвитку ремесел, прокладанням шляхів сполучень, зародженням торгівлі, виникненням міст. Завершується перший том таким висновком: «Міста позаймали німці і не пускали туди русинів, яко рівноправних

з собою горожан. Гірнича промисловість і організоване в цехи ремісництво теж виключили русинів. Внаслідок всього того руська народність вийшла з середньовіччя в складі майже тільки сільського попівства, хліборобів та пастухів, які в матеріальному і культурному відношеннях стояли на найнижчій рівні». Важко не погодитись із таким висновком.

Взагалі соціально-економічна історія Закарпаття IX-XVI ст. і на сьогодні залишається маловивченою. Після О.Мицюка, з 1945 р. вчені розробляли тільки окремі її аспекти. Так М.М.Лелекач опублікував змістовну працю про закріпачення селянства в XIV-XV ст. [9], а інші його дослідження («Закарпатські міста і містечка в XIV-XV ст.», 30 с.; «Закарпатські поселення в XIV-XV ст. на німецькому і волошському праві», (27 с.) так і залишилися в рукопису. В.М.Маркуш показав соціально-економічні наслідки селянської війни під проводом Д.Дожі 1514 р. та становище Мараморощини в XIV-XVII ст. [10]. Ця ж тема була предметом дослідження Т.М.Сопка [11]. Єдині узагальнені праці із розглядуваного періоду написав І.Г.Коломієць [12]. Вони вийшли у 50-х роках у Томську.

Широкоплановим є другий том праці О.Мицюка «Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі». Тут порушено цілий комплекс питань не тільки економічного характеру, а й духовного життя, антифеодальної боротьби від другої чверті XVI ст. до переростання її у революцію 1848-1849 рр.

Насамперед О.Мицюк визначає об'єкт свого дослідження – кількість русинської людності на території історичного Закарпаття. Для цього він проаналізував дані всіх видів перепису населення – церковного, комітатського і загальнодержавного. В Австрії всенародний перепис вперше був проведений за Йосифа II у 1786 і 1787 рр. Дослідник наводить дані відомих спеціалістів з угорської статистики М.Швартнера, І.Чапловича, Фейнеша, Шпрінгера, дослідників історії Закарпаття І.Орлая, Я.Головацького, І.Срезневського. Всі вони подають різну кількість населення. Це обумовлюється тим, що приналежність до народності визначалася за різними ознаками: віросповіданням, мовою і шематизмів – записів духовних урядів. Більшість дослідників сходилося на тому, що кількість русинів, які компактно проживали в шести комітатах північної Угорщини станом на 1840 р. становила від 429 тис. до 482 тис. [13].

Головна тема дослідження в другому томі «Нарисів» – це динаміка зміцнення феодально-кріпосницької системи та її розклад в середині XIX ст. Автор методично правильно поступив,

що спочатку охарактеризував політичне становище на Закарпатті і всієї Угорщини, в якому розвивалися соціальні відносини та господарські процеси. А це становище у XVI-XVII ст. характеризувалося загостренням релігійних відносин в результаті реформації, спалахом антифеодальних виступів та антигабсбурзькими війнами. Наслідки цих політичних бурь добре описані самим народом у відомих покрайніми записках та літописних записках, які зібрали і опублікували Г.Стрипський, І.Панькевич, Ю.Яворський. Ці важливі дані вперше введені О.Мицюком в науковий обіг і цим значно доповнили джерельну базу. Вони змальовують жахливу картину опустошення сіл, голоду, мору, хвороб, занепаду всього економічного життя в XVI-XVII ст.

Цілком закономірно, що О.Мицюк приділив велику увагу руху куруців і особливо національно-визвольній боротьбі угорського народу проти Габсбургів в 1703-1711 рр. під проводом Ференца Ракоці II. Однак його оцінка цих подій, діяльності їх організаторів виступає різким дисонансом в історіографії як 30-х років, так і в наші дні. Відзначаючи, що виступ куруців мав народний характер, метою якого було знищення кріпосної залежності, О.Мицюк в той же час різко негативно оцінює діяльність Ференца Ракоці II. На його думку «загалом не інтереси кріпаків йому в голові. Він вже перейнятий аристократично-становими цілями і політично-сепаратистичними плянами» [14]. А ці плани полягали в тому, щоб здобути не тільки угорську корону, а й польський престол з допомогою Росії і Франції. Для їх здійснення Ференц Ракоці II уміло використовує «повстання простого люду», прикинувся його захисником, висунув популістські лозунги про пригнічення русинів, волохів, словаків габсбурзьким двором. Вони повірили трансільванському князеві і стали основною силою його війська. О.Мицюк правий в тому, що в ході народних виступів Ференц Ракоці II «забув за маси і практично нічого не зробив для покращення долі народу, а накінець ще й жорстоко розправлявся з тими, хто відмовлявся від дальшої участі в боях». О.Мицюк називає його політику авантюристичною і для русинів він «був тільки провокатором великої руйни» [15].

Антинародний характер мети вождя куруців для О.Мицюка був настільки явний, що він присвятив йому і окрему статтю в 1936 р. під інтригуючою назвою «Герой чужої історії». Автор вважає, що повстанці-куруци йшли на бій під прапорами з написом «Cum Deo pro patria et libertate», щоб здобути реальну батьківщину і свободу. А трансільванський князь під цим

розумів «непорушність мадярсько-шляхетських вольностей та привілеїв і незмінність тяжкої долі кріпацької русинсько-словацької людно-сти» [16]. Роль і значення Ференца Ракоці II у подіях безсумнівно історичної ваги, О.Мицюк підсумовує так: «Для русинів же (як і для словаків) Ференц II Ракоцій по своїм політичним, національним і соціальним цілям був цілковито чужим, що, спекулюючи на їх темноті, збирав русинів, щоби під його прапорами вони воювали проти своїх інтересів... В правдивій (соціально-господарській) історії б.Угорської Русі його повстання 1703-1711 рр. випадає тільки страшним руйніцтвом краю. А його роля – хай і несвідомо, – то роля провокатора великої руйни» [17].

Треба відзначити, що ця оцінка не знайшла підтримки в історіографії. Вважаємо, що О.Мицюк в оцінці діяльності Ференца Ракоці II відступив від важливого методичного принципу дослідження – історизму. Не можна оцінювати діячів з позицій сучасності, а, як відзначав ще французький історик Ф.Міньє (1796-1884), треба брати до уваги умови, в яких вони діяли і кінцеву мету, яку перед собою ставили. А такою кінцевою метою для Ференца Ракоці II було завоювання Угорщиною незалежності з боку Австрійської імперії, що було бажаним і для неугорських народів. У цілому О.Мицюк дав правильну оцінку політичного становища Закарпаття і всієї Угорщини в 1648-1711 рр., назвавши цей період «добою руйни».

На тлі такого політичного становища О.Мицюк більшу частину другого тому «Нарисів» приділяє висвітленню процесу розвитку феодально-кріпосницької системи. В її основі були великі й лагифундійні (магнатські) землеволодіння, найбільшими з них були Ужгородська, Мукачівська, Чинадівська, Гуменська, Маковицька домонії. Конкретні матеріали про їх господарську діяльність спростовують твердження О.Петрова про те, що нібито на Закарпатті не було великих магнатів, а «угорський народ» являв собою суцільну масу поневоленого селянства і духовенства. Висновки О.Мицюка були підтвержені у 40-х роках навіть на сторінках угорських видань. Так, О.Ільницький у 1941 р. описав маєток графа В.Телекі на Мараморощині, до якого входило більше 10 сіл. Джерелом для характеристики товарності маєтку та становища селян-кріпаків для автора послужили 50 листів, власноручно написані графом В.Телекі в 1751-1780 рр. до свого господарського управителя в с. Довге В.Каллоша [18]. За соціальним складом основну частину населення складало селянство, яке в своїй більшості було закріпачене. Найбільш численними категорія-

ми закріпачених селян були кметі, шолтеси, желяри. Дослідник використав таке джерело як скарги селян-кріпаків і на їх основі простежив зростання і характер феодалних повинностей. У кожного феодала вони були різні. Селянство перебувало і в цілковитому політичному безправ'ї. О.Мицюк наводить цілу низку законів про заборону переходу без дозволу феодала. Висновок той, що «на першу чверть XVIII в. інститут кріпацтва осяг свого всебічного розвою» [19]. При характеристиці господарських процесів О.Мицюк сповна використав дослідження Ф.Габрієля, А.Шаша, М.Лелекача.

Закономірно, що в «Нарисах» багато місця відводиться характеристиці урбаріальної реформи Марії Терезії. Детально проаналізовано всі права й обов'язки, що визначалися урбарієм як по відношенню до кріпака, так і стосовно феодала. Дослідник дав таку всебічну оцінку урбаріальній реформі, що її і сьогодні ніхто не похитнув. Ось вона: «Урбар зостається на ґрунті існувавшої земельної зверхности панів і кріпацтва, він їх підтверджує. Лише силкується усунути вимоги феодалів, засновані на сваволі, як і зловживання тими повинностями кріпаків, що встановлені в законах або звичаях. Замість безкрайньої різноманітності прав кріпосників і обов'язків кріпаків урбар скерований на те, щоб встановити загальну норму повинностей кріпостної людности» [20]. Однак дослідник відмітив і слабкі сторони урбара – нечіткий виклад окремих вимог, недомовленості, що давало феодалам тлумачити його на свою користь. А головне те, що «для переведення урбаріальної реформи в життя не було створено спеціального апарату» [21], тобто відповідного механізму. Тому всі зусилля уряду врегулювати соціальні відносини не дали бажаного результату. Висновок дослідника такий: «селянство більше втрачало, ніж набувало» [22].

Провалилася і реформаторська діяльність Йосифа II – сина і наслідника Марії Терезії. Виданий ним патент у 1785 р. про надання кріпакам права вільного переходу був рішуче відкинутий угорським сеймом. І тільки під натиском народних мас ганебне кріпосне право було скасоване в 1848 р. Оцінка урбаріальної реформи О.Мицюком співпадає з оцінкою, даною їй його попередником Т.Легоцьким та відомим угорським дослідником І.Ачаді.

Поряд з господарськими процесами у «Нарисах» досить широко висвітлено і культурно-освітнє життя Закарпаття. Численні приклади свідчать, що воно у XVI-XVII ст. було досить на низькому рівні. Вихідцям з простого люду шлях до освіти був закритий. Як каже дослідник «Хто був бідний, той був і темний».

Відомо, що В.Гаджега, Г.Стрипський, І.Кондратович поліпшення культурно-освітнього життя пов'язували із укладенням Ужгородської унії в 1646 р. О.Мицюк же справедливо зауважує, що «від поліпшення положення «батьків» і дяків ще далеко до поліпшення долі русинів». Він підтримує точку зору на роль унії чеського дослідника Кадлеца: «Походження і прийняття уніяцтва – хоть і не повністю – в роковий спосіб відбулося на угорських русинах в національним відношенню. Коли б вони залишилися при православ'ю, то, подібно сербам і румунам, мали би церковне самоуправління і в деякій мірі й шкільне. Прийнявши ж унію вони втратили і те й друге; і школа перестала для них бути національною певністю як кінець-кінцем обернулася в могутнє знаряддя помад'ярщення» [23]. Однак О.Мицюк підкреслює, що ніякі заходи іноземців не змогли асимілювати закарпатських русинів.

Значне піднесення національної самосвідомості в закарпатських русинів відбулося після угорської революції 1848-1849 рр., під час якої на Закарпатті перебували російські війська. Однак усвідомлення української національної ідеї так і не сталося. Становище було таким: «Одні з місцевих, так би мовити, «інтелігентів» – і таких було найбільше – стають перевертнями-мадяронами. Іншим – їх зрештою не було багато – снилася Московія, вони стають москвофілами. Тільки русинофілів-народолюбців майже не знаходилося між ними. З таким національно-культурним розбродом, не байдужим і під оглядом соціально-господарським, вступила Угор. Русь в другу половину XIX в.» [24].

Цим і закінчується другий том. Його автор сподівався продовжити вивчення теми аж до 20-х років XX ст. та цьому не судилося збутися. Однак і ця двотомна праця залишається вагомим внеском в історіографію Закарпаття [25]. Позбавлена всякої тенденційності та кон'юнктури, вона розкриває складний процес формування феодалного землеволодіння, соціальних відносин, господарської діяльності, виникнення класів та антифеодалної боротьби. Тобто, це перший системний виклад соціально-економічної історії Закарпаття в рамках феодално-кріпосницької системи всієї Угорщини. Треба сказати і про те, що до написання даної монографії причетні М.Лелекач, Ю.Сак і С.Штефуровський, які, будучи студентами Карлового університету в Празі, допомагали О.Мицюку літературою та перекладанням йому документів з іноземних мов [26]. Вона цілком заслуговує факсимільного перевидання, що значно розширило б українську історіографію Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Данилюк Дмитро. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. (З давніх часів до початку ХХ ст.). Ужгород, 1997. – 290 с.
2. Про їх наукову роботу див.: Наріжний С. Українська еміграція. – Прага, 1942. – 367 с.; Віднянський С. В. Заснування і діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921-1945 рр.)// Укр. іст. журнал. – 1993. – № 11-12; 1994. – № 4, 5.
3. Мицюк О. Історія політичної економії. – Т. 1. – Подебради, 1922. – 254 с.; Т. 2, ч. 1. – Подебради, 1923. – 136 с.
4. Федака Д. Творець господарської історії Закарпаття // Орбіта. – 1998. – 9 липня.
5. Мицюк Олександр. Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі. Т. 1.: до другої чверти ХVI в. – Ужгород, 1936. – С. 43.
6. Там само. – С. 61.
7. Там само. – С. 63.
8. Там само. – С. 132.
9. Лелекач М. Процес закріпачення закарпатського селянства в ХІV-ХV ст. // Наукові записки УжДУ, т. ХХІХ. Ужгород, 1957. – С. 3-38.
10. Маркуш В. М. Селянська війна в Угорщині і Закарпатті в 1514 р. // Наукові записки УжДУ, т. 5, вип. 1. – Ужгород, 1952. – С. 5-19; Його ж. Соціально-економічне становище Мараморощини в ХІV-ХVІІ ст. // Український історичний журнал. – 1971. – № 7. – С. 83-96.
11. Сопко Т. М. Аграрные отношения в Закарпатье в ХVI-ХVІІ вв.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 1964. – 14 с.
12. Коломиец И. Г. Очерки по истории Закарпатья // Труды Томского гос. ун-та, т. 121, ч. 1. Сборник работ по вопросам истории. – Томск, 1953. – 245 с.; Його ж. Очерки по истории Закарпатья, часть вторая. – Томск, 1959.
13. Мицюк О. Нариси соціально-господарської історії Підкарпатської Русі, Т. 2. – Прага, 1938. – С. 13.
14. Там само. – С. 26.
15. Там само. – С. 31.
16. Мицюк О. Герой чужої історії // Календар «Землі і волі» на 1936 р. – Ужгород. – С. 120.
17. Там само. – С. 124.
18. Ильницький А. Граф Василій Телеки и его домипия в Марамороши (1751-1780) // Зоря - Najnal. – Унгар. – 1941. – № 1-2. – С. 30-38.
19. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії. – Т. 2. – С. 138.
20. Там само. – С. 158.
21. Там само.
22. Там само. – С. 159.
23. Там само. – С. 101.
24. Там само. – С. 364.
25. Про досягнення закарпатської історіографії див.: Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець ХVІІІ – перша половина ХХ ст.). – Ужгород, 1999. – 350 с.
26. Загальна бібліографія Подкарпатя/ Зложили: Николай Лелекач и Иван Гарайда. – Унгар, 1944. Факсимільне видання. – Ужгород, 2000. – С. 197.

РЕЗЮМЕ

ИЗВЕСТНЫЙ И НЕИЗВЕСТНЫЙ А.МИЦЮК

Данилюк Д. Д. (Ужгород)

В статье исследуется научное наследие профессора «Українського вільного університету» А. Мицюка, в частности его вклад в изучение экономической истории Украины.

Однако и на сегодня работы ученого недоступны даже для специалистов. Поэтому они и характеризуются в данной статье. Главное внимание уделено работе «Очерки социально – хозяйственной истории Подкарпатской Руси.» (Т. 1.- Ужгород, 1936; Т. 2.- Прага, 1938) и определено ее место в закарпатской историографии.

SUMMARY

THE KNOWN AND UNKNOWN O. MITSUK

Danylyuk D. (Uzhhorod)

In the given article the scientific heritage of the professor of Ukrainian free university O. Mitsuk are analysed, in particular his contribution to the study of economic history of Ukraine. But even nowadays the scientist's works are not available for specialists, for this reason they are characterized in this article. Most of attention is paid to his work «Essay on social and economic history of Podkarpatska Rus» (Vol. 1. – Uzhhorod, 1936; Vol. 2 – Praha, 1938) and its place in Transcarpatian historiography is determined.